

YETKAZIB BERUVCHI NARX SIYOSATIDA KONTRAGENT TO'LOV RISKINING RISK-PREMIUM SIFATIDAGI ROLI

Xurramov Ma'ruf Bekmurod o'g'li

Yangi O'zbekiston universiteti

E-mail: M.xurramov@newuu.uz

Annotatsiya. *Tezisdav savdo krediti sharoitida kontragentning to'lov riski yetkazib beruvchining ulgurji narx va kredit shartlariga qanday ta'sir qilishi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor risk ustamasi tushunchasi, kichik va yirik chakana sotuvchilar o'rtasidagi axborot farqi hamda kutilayotgan kredit yo'qotishining xarid narxiga singishi mexanizmiga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *savdo krediti, risk ustamasi, to'lov riski, ulgurji narx, chakana sotuvchi, debitor qarzdorlik, axborot asimmetriyasi.*

Asosiy qism

Sanoat mahsulotlarini chakana savdo tarmoqlariga realizatsiya qilishda yetkazib beruvchi va xaridor o'rtasidagi munosabat faqat "tovar-pul" almashinuvi bilan cheklanmaydi. Tovar kechiktirilgan to'lov asosida berilganda yetkazib beruvchi amalda xaridorga qisqa muddatli savdo krediti taqdim etadi. Shu sababli ulgurji narxni shakllantirishda kontragentning to'lov intizomi va defolt ehtimoli iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Agar ikki chakana sotuvchi bir xil mahsulotni bir xil hajmda xarid qilsa, biroq birinchisining to'lov tarixi barqaror, ikkinchisida esa takroriy kechikish va undiruv holatlari mavjud bo'lsa, ularning yetkazib beruvchi uchun iqtisodiy qiymati bir xil emas. Ikkinchi xaridorda kutilayotgan kredit yo'qotishi yuqoriroq bo'ladi. Yetkazib beruvchi bu farqni qisqaroq to'lov muddati, kichikroq kredit limiti, oldindan to'lov yoki yuqoriroq narx orqali kompensatsiya qilishi mumkin.

Risk ustamasining soddalashtirilgan mantiqi shundan iboratki, yetkazib beruvchi maqsadli tushumni saqlab qolish uchun undirilmaydigan qismni boshqa

savdolardan qoplashga urinadi. Masalan, agar illustrativ ssenariyda tushumning 15 foizi undirilmasa, qolgan 85 foizdan avvalgi tushumni tiklash uchun nazariy kompensatsiya 17,6 foizni tashkil etadi. Agar undirilmaslik 20 foiz bo'lsa, kompensatsiya 25 foizgacha yetadi. Real bozorda bu yo'qotishning barchasi narxga o'tkazilmasligi mumkin, ammo misol riskning narxga iqtisodiy bosimini ko'rsatadi.

Mazkur mexanizm yirik tarmoq va kichik chakana sotuvchilar o'rtasidagi narx tafovutining bir qismini tushuntirishi mumkin. Yirik tarmoqning buyurtma hajmi katta, hisob-kitobi markazlashgan va to'lov tarixi yetkazib beruvchi uchun ko'proq kuzatiladigan bo'lsa, uning risk ustamasi past bo'lishi mumkin. Kichik chakana sotuvchilar esa juda ko'p va heterogen bo'lganligi sababli axborot yetishmasligi yetkazib beruvchini butun segment bo'yicha konservativ shartlarga undashi mumkin.

Shu sababli kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish uchun faqat soliq yoki moliyaviy imtiyozlar yetarli bo'lmasligi mumkin. Ishonchli kichik chakana sotuvchilarni riskli subyektlardan ajratish imkonini beradigan kredit-reyting infratuzilmasi xarid xarajatini pasaytiruvchi muhim institutsional omil bo'lishi mumkin.

Illustrativ iqtisodiy model

Risk ustamasi ta'sirini ko'rsatish uchun soddalashtirilgan hisob-kitobdan foydalanish mumkin. Agar yetkazib beruvchi maqsadli tushumni saqlab qolmoqchi bo'lsa va savdoning d qismi undirilmay qolsa, nazariy kompensatsiya koeffitsiyenti $1/(1-d)$ ko'rinishida ifodalanadi. Masalan, 10 foizlik undirilmaslikda zarur kompensatsiya 11,1 foiz, 15 foizlik undirilmaslikda 17,6 foiz, 20 foizlik undirilmaslikda esa 25 foizni tashkil etadi.

Mazkur hisob real bozor narxini bevosita belgilamaydi. Talab elastikligi, raqobat, mahsulot marjasi va muzokara ustunligi sababli yo'qotishning faqat bir qismi narxga o'tishi mumkin. Shunga qaramay, model kontragentning to'lov sifati xarid narxi uchun iqtisodiy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Undirilmaslik	To'lanadigan ulush	Nazariy kompensatsiya
---------------	--------------------	-----------------------

5%	95%	5.3%
10%	90%	11.1%
15%	85%	17.6%
20%	80%	25.0%

Mazkur yondashuvning amaliy qiymati shundaki, yetkazib beruvchi ishonchli kichik chakana sotuvchiga risk darajasiga mos individual shart taklif qilishi mumkin. Bu kichik biznesning xarid narxini pasaytirish bilan birga yetkazib beruvchining umidsiz qarz xavfini ham nazorat qiladi.

Xulosa

Kontragent to'lov riski yetkazib beruvchi narx siyosatining yashirin, biroq iqtisodiy jihatdan muhim komponenti bo'lishi mumkin. Risk haqida aniq axborot mavjud bo'lsa, yetkazib beruvchi barcha kichik chakana sotuvchilarni bir xil yuqori riskli guruhga kiritmasdan, ularning real kredit sifatiga mos shartlarni taklif qilishi mumkin. Bu esa kichik biznesning rasmiy bozordagi narx raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

3. Wilson, N., Summers, B. (2003). Trade Credit Terms Offered by Small Firms: Survey Evidence and Empirical Analysis. *Journal of Business Finance & Accounting*, 29(3–4), 317–351. DOI: 10.1111/1468-5957.00434.
5. Sun, S., Hua, S., Liu, Z. (2023). Navigating default risk in supply chain finance: Guidelines based on trade credit and equity vendor financing. *Transportation Research Part E*, 103410. DOI: 10.1016/j.tre.2023.103410.
6. A retailer-supplier supply chain model with trade credit default risk in a supplier-Stackelberg game. *Computers & Industrial Engineering*, 112 (2017), 568–575. DOI: 10.1016/j.cie.2017.03.004.
7. Wang, J., Wang, K., Li, X., Zhao, R. (2022). Suppliers' trade credit strategies with transparent credit ratings: Null, exclusive, and nonchalant provision. *European Journal of Operational Research*, 297(1), 153–163.

9. Tsao, Y.-C. (2019). Coordinating contracts under default risk control-based trade credit. *International Journal of Production Economics*, 212, 168–175. DOI: 10.1016/j.ijpe.2019.02.018.